

KUTADGU BİLİĞ'TEN DEVLET AKLINA

Cengiz EKİZ*

ÖZET

Yönetim düşünüşü, tarihin iktisadi ve toplumsal yönleriyle incelenmesini öngören bir araştırma alanıdır. Tarihte farklı devletlerin yaratmış olduğu yönetim usulleri, genellikle kültürel boyutlarda incelenmiş, bu da iktisadi ve toplumsal unsurların ihmal edilmesine neden olmuştur. X.-XI. yüzyıldan itibaren özellikle batı Türkistan'da yaşayan halklar arasında İslam'ın yayılmaya başlaması, yerleşik ve göçebe unsurların devletleşme sürecini önemli ölçüde etkilemiştir. Yönetim düşünüşü kabaca, söz konusu toplumsal unsurların yönetim zihniyetlerinin haritasını çıkarmaya çalışmaktadır. Özellikle XI. yüzyıl civarında yazılmış olan eserler, dönemin yönetim zihniyetini, iktisadi ve toplumsal kökenleriyle anlamamızda anahtar olma özelliğine sahiptir. Bu açıdan bakıldığında ilgili dönem, hem eser hem de eseri yazan kişinin araştırılması yoluyla incelenebilir. Bunun en bilinen örneği, XI. yüzyılda Balasagunlu Yusuf (Yusuf Has Hacıp) tarafından yazılan *Kutadgu Bilig*'tir. Hükümdara öğütler (Nasihatname, Pendname) türündeki bu eser, modern yönetim zihniyetinin yüzyıllar öncesindeki örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Bu bildirinin peşinde olduğu sorulardan biri tam da bu tartışma içinde yer almaktadır: Bir yandan modern dönemde yönetimin merkezileşme ihtiyacını karşılayan bir devlet aklının (*raison d'état*), öte yandan da adaletin sağlanması için hukuk devleti kavramsallaştırmasının izleri *Kutadgu Bilig*'te var mıdır? Bu çalışmada yöntem olarak hem yöneticinin/hükümdarın niteliklerinin hem de adaletin neden-sonuç ilişkisi ile sağlanmasının (daire-i adalet), kabaca o dönemin iktisadi ve toplumsal koşulları tarafından belirlendiği kabul edilmektedir. Karahanlılar dönemindeki toplumsal yapının içinde yer alan kesimler eserde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yöntem açısından toplumun farklı kesimlerinin maddi konumlarını belirlemenin, yönetim zihniyetinin anlaşılmasını kolaylaştırdığını söyleyebiliriz. Modern yönetim düşünüşü klasiklerindeki "yönetimsellik" kavramının, modern öncesi döneme ait bir yapıt olan *Kutadgu Bilig*'te aranıp aranmayacağı bir başka soru olarak karşımıza çıkmaktadır. *Kutadgu Bilig* özelinde Karahanlıların toplumsal yapısı, eseri yazan kişi, eserin yazıldığı dönem amaçlanan yöntem çerçevesinde incelenecektir. Bu yolla birçok eserin incelenmesi sayesinde farklı dönem ve koşulların tartışılmasını mümkün kılacak bir yönetim düşünüşü alanı yaratılabilir.

Anahtar Sözcükler: Kutadgu Bilig, Karahanlılar, Yönetim Düşünü, Devlet Aklı, Yönetimsellik, Daire-i Adalet

ABSTRACT

From the *Kutadgu Bilig* to *Raison d'État*

The thought of administration is an area of investigation setting forth analysis of history both from the economic and social aspects. In the course of history the administrative methods that had been developed by various states have been analyzed mostly by use of cultural aspects; thus the economic and social aspects have been neglected. From the 10th-11th century AD on, the inception of Islam's spread among the people of West Turkistan influenced significantly the process of becoming state for the nomads and the settlers of this region. The thought of administration roughly tries to map the administrative mentality of the social groups in question. Especially the works that were written in the 11th century AD are essential for understanding the administrative mentality of the period with its economic and social roots. From this point of view the period in question can be analyzed both by the investigation of the work and author of work. The most common example of this is the *Kutadgu Bilig* written by the Yusuf of Balasagun (Yusuf Has Hajib) in the 11th century AD. Being a book of advices to sovereign (*Nasihatname*, *Pendname*), ages in advance the work constitutes a paradigm of modern administration mentality. One of the questions that are pursued by this paper is in the very this debate: Are there any traces of a *raison d'état* (the reason of state) corresponding to the requirement of centralization of administration in the modern ages in the *Kutadgu Bilig*, on the one hand, and rule of law conceptualization for securing the justice on the other? In this paper it is acknowledged that both the qualities of administrator/sovereign and the establishment of justice by the cause and effect relationship (*daire-i adalet*/the circle of justice) were determined roughly by the economic and social conditions of that period. The segments of social structure in the Karakhanids period are analyzed in detail throughout the book. It can be said that the determination of wealth rank of different segments of the society, from the methodological point of view, may ease to understand the administration mentality. Whether the concept of governmentality of the classical works of modern thought of administration can be traced back to the *Kutadgu Bilig*, which is a pre-modern treatise, or not is another question to reply. Grounding on the *Kutadgu Bilig*, the Karakhanids' social structure, the author himself, the period in which the treatise was

* Yrd.Doç.Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü, ekiz_c@ibu.edu.tr; öneri ve eleştirileriyle katkıda bulunan Aydın Ördek, Akın Sarı, Nuray Ertürk Keskin ve Mehmet Necati Güven'e şükranlarımı sunarım.

written will be analyzed. In this way, by the analysis of many treatise, a discipline of the thought of administration can be constituted that makes possible for arguing different various period and conditions

Key Words: the Kutadgu Bilig, the Karakhanids, the thought of administration, *raison d'état* (the reason of state), governmentality, the circle of justice.

*“Tecellinin içinde ecel durur sevgilim, görmedin mi?
Adaletin içinde bir zalim oturur” Birhan Keskin*

Kaynak:

(2014) “Kutadgu Bilig’ten Devlet Aklına”, *Afro-Avrasya Coğrafyasında Kamu Yönetimi Uygulamaları ve Sorunları*, Yüksel, Fatih (Der.), Ankara: TODAİE, s.720-737.

GİRİŞ: YÖNETİM DÜŞÜNÜNÜN OLANAKLARI

Bu çalışmada ele alınacak konunun içeriği, onun tarihsel özünden ibaret olmayıp, tartışılan kavramlar ve kurumlar, insanlık tarihinin düşünsel serüveni içindeki yöneten-yönetilen ikiliğinin ışığında incelenecektir. Çalışmayı kolaylaştırmak için yönetim düşünüy alanını modern dönem ve modern öncesi dönem olarak ikiye ayırabiliriz. Örneğin modern öncesi dönem, ağırlıklı olarak “devlet geleneği”, “daire-i adalet”i tanımlanırken, modern dönemin daha çok “devlet aklı” ve “hukuk devleti”nin tartışıldığı bir çerçeveye oturmaktadır. Tarih boyunca erken dönem devlet, köleci devlet dönemi, feodal devlet ve imparatorlukçu devlet dönemlerindeki yönetim usulleri ve gelenekleri, modern dönemin yönetim zihniyetinden elbette ayrılmaktadır. Devletin hangi “merkezileşme” ihtiyacından doğduğunu, devlet geleneğinin belirtilerini sorgularken, *Kutadgu Bilig* ve Karahanlılar aracılığıyla Türklerin yerleşik hayata geçiş dinamiklerini tartışacağız. X. ve XI. Yüzyıllarda İslam dairesinde yer alan Türkler, devlet tertibatını geliştirme konusunda önceki dönemlere göre hızlanmışlardır. Birçok göçebe unsur, başta devletleşmeye ayak diremiş ve çatışmış olsa da, ticaretin etkisiyle yerleşiklerin hâkim hale gelmelerinden dolayı buna daha fazla direnememişlerdir.

Çalışmamızdaki temel sorunlardan biri devlet geleneğinin olup olmadığının araştırılmasından çok, Karahanlılarda yönetim teşhizatının bir kurumsallaşma yaratıp yaratmadığıdır. Her toplumda gelenek, din ve inanç biçimlerinden etkilenecek ortaya çıkan yönetim usulleri (teknolojileri), aynı zamanda iktisadi, coğrafi ve etnik birçok unsurdan da etkilenmiştir. En genel haliyle söyleyecek olursak, dönemin maddi koşullarını (ekonomi) belirleyen üretim tarzı, tek başına olmasa da, yönetimi (iktidarı) sürdürmenin koşullarıdır aynı zamanda. Böylece o dönemin yönetim usullerine ilişkin egemen fikirlerin, üretimde başat kesimlerin, toplumsal grupların fikirlerinden etkilenecek gelişeceği söylenebilir. Siyaset ve yönetimin dinamikleri ve eğilimleri, iktisadi ve coğrafi koşulların etkisinde olduğu kadar aynı zamanda askeri stratejilerin ve gücün etki alanında biçimlenmiştir. Modern öncesi dönemin savaş usulleri tüm toplumsal alana ve gündelik hayata yayılmış iken, modern dönemde düzenli ordular tüm askeri gücü ülkeler ölçeğinde merkezileştirmiştir. Hem ülkede yaşayan tebaa (uyruk) tanımlanmış, hem iktidarın birliği sağlanmış hem de bütün bunları garanti edecek hukuk (yasa) tesis edilmiştir (Foucault, 2013: 55-60).¹ Bu açıdan çalışmamızın konusu, modern koşullar açısından farklılaşmaktadır.

İnsanlık tarihinde yöneten-yönetilen ikiliğinin doğuşuyla başlayan yönetim olgusunun, yönetim düşününün ilgi alanını oldukça genişlettiği açıktır. Bu yüzden yönetim ve siyaset alanının sunduğu tarihsel malzeme (gelenek, inanç, din, ritüel, mitoloji, masal vb.) yönetim düşüncesinin menzilini genişletebilir (Hassan, 2009b: 285). Sorunu geniş, tarihsel bir kesite yaymadan sürdürebilmek için şu yöntem izlenebilir: *Kişî-Dönem-Eser*. Yönetim düşünüy araştırmalarında herhangi bir dönemde

¹ “Devletleşmeyle, bir anlamda, artık yalnızca devletin dış sınırlarında işleyen bir uygulama olması dolayısıyla savaş, titizlikle belirlenen ve denetlenen bir askeri aygıtın mesleki ve teknik tekeli olmaya yöneldi. Bu aslında ortaçağda bu biçimiyle var olmayan bir kurum olarak ordunun ortaya çıkışı oldu. Savaşın günlük, global uygulamasının ve sürekli savaşçı ilişkilerle yoğrulmuş bir toplumun yerini almış olan askeri kurumlarla donanmış bir devletin doğuşu, ancak ortaçağ bitiminde görülür” (Foucault, 2013: 60).

yazılmış bir eseri, o eseri yazan kişinin yaşam öyküsü ile birlikte değerlendirmek mümkündür. Buna ek olarak o dönemin yönetim pratiklerinin incelenmesiyle, yönetsel yenilikler, kurumlar ve iktidar mekanizmaları, iktisadi ve toplumsal yönleriyle enine boyuna tartışılabilir. Yönetimin ve siyasetin temel sorunları arasında yer alan “nasıl yönetmeli?” sorusunun yanıtını aramanın yanısıra can alıcı başka bir soruyla tartışmanın seyrini değiştirebiliriz: İnsanlar neden yönetilmeyi kabul ederler veya neden herhangi bir otoriteye boyun eğler? (Fişek, 2005). Yönetme-yönetilme sorunsalına bu açıdan yaklaştığımızda, herhangi bir dönemdeki toplumsal formasyonun, sadece yönetim-siyaset mekanizmaları ile değil, onu belirleyen maddi dünyanın kesitlerinin ve üretim ilişkilerinin çözümlenmesiyle anlaşılması gerektiğini biliyoruz. Tarihin farklı dönemlerinde Göçebe ve yerleşik hayat tarzı çok sayıda altüst oluşları, değişimleri beraberinde getirmiştir. Yönetim mekanizmasının, iktidarın kuruluş mantığının iktisadi ve toplumsal boyutlarıyla çözümlenmesi için yönetim düşünüyü önemli bir araç niteliğinde. Kuşkusuz yönetsel-siyasal düzenleyici mekanizmanın çalışma ilkelerinin nasıl olduğunun anlaşılması, salt yönetime odaklanarak gerçekleşmiyor. Bu yüzden yönetim düşünüyü, kazı alanını geniş tutmayı ve toplumsal alanın birçok unsurundan beslenmeyi göze alabilmelidir (Ekiz, 2010).

Çalışmadaki yöntemin özü, yönetsel düşüncesin tarihini kahramanların, hanedanların ve büyük hükümdarların, savaşların vb. oluşturduğu zamandizini (kronoloji) üzerinden değil de toplumsal ve iktisadi unsurları dinamiği ile okumaya ve anlamaya dayalı olmasıdır (Divitçioğlu, 2004; Berktaş, 2009).² Tarihteki olayların, farklı dönemlerdeki kesitlerin arasında ilerlerken her döneme özgü ve o dönemin koşullarına uygun olan “ortak” bir araştırma yöntemi arayışı temel bir sorun olarak karşımıza çıkar. Ancak bu yöntem arayışı, araştırmacının bazen tarihin yasalarını keşfettiğini sanmasına neden olabildiğinden, her araştırmanın tarihsel farklılıkları göz ardı etme, bazı faktörleri fazlaca önemseme veya hiç önemsememe tehlikesiyle karşı karşıya kalabilme olasılığı bulunmaktadır. Türk tarihi bu bağlamda farklı dönemleri itibarıyla, yönetime ilişkin ortak ve farklı unsurların işlevini anlamaya yönelik iyi bir örnek olarak kabul edilebilir. Türk tarihi tıpkı diğer halkların, toplumların tarihi gibi kendine özgü birçok unsur içermekle birlikte, sadece kendine özgü değildir. Öyle ki dünya tarihi hâlihazırda farklı coğrafi, iktisadi vb. koşulların biçimlendirdiği bir daire içinde yer alır. Daire, farklı perspektif kaçış noktalarından çıkan faktörlerin birbirine bağlı nedensellik zinciri ile çalışır. Bu mekanizma kesinlikle doğrusal olarak değil, diyalektik olarak düşünülmelidir. En azından bu çalışma mekanizmayı diyalektik olarak kurgulamaya gayret edecektir.

Çalışmamızda, daha önce söz ettiğimiz gibi kişi, dönem ve eser sıralaması izlenerek üç ana bölümden oluşturulmuştur. Kaçınılmaz olarak hem sözcük ekonomisi yaratma zorunluluğu hem de daha dar hacimde anlatmanın biçimsel zorluğu ile karşı karşıya kalınmıştır. Bunun için *Kutadgu Bilig* (bundan sonra KB) eserine doğrudan veya dolaylı olarak yapılan atıflara çoğunlukla yer verilmemiş; konulara göre beyitler numaralandırılarak tablolastırılmış veya inceleme ölçeğine uygun olarak derlenmiştir (bkz. Tablo-3).

Başlangıç olarak akla bazı soruları getirmekte yarar olabilir. Yönetme sorunsalının tarihsel kökenlerine değinmek için modern bir kavram olan “devlet aklı”nın (*raison d'état*) mantığı ve kuruluşu, incelenen dönemin koşulları göz ardı edilmeksizin, eski Türk devletlerine ve özellikle de Karahanlılardaki iktisadi-toplumsal dinamiklerine uyarlanabilir mi? Modern ve modern öncesi dönemler arasındaki kopma noktaları, tarihsel süreklilik unsurlarını tümüyle ortadan kaldırmakta mıdır? “Modern devlet” olgusunun belirli bir üretim tarzına bağlı olarak açıklanması, modern öncesi devletlerin farklı yönetim zihniyetlerini, bunların toplumsal ve maddi dinamikleriyle açıklanmasına bir fırsat yaratabilir mi? Modern devlet olgusunu açıklarken kullandığımız kavramlardan bazıları modern öncesi devlet oluşumlarını, yönetim zihniyetinin haritasını (yönetimsellik) maddi temellerde anlamamızı, bazı yöntemsel sakıncalara rağmen kolaylaştırabilir mi? Bütün bunlar elbette bu incelemenin dar kapsamına sığdırılmayacak kadar geniş; ancak yine de bu vesileyle bir düşünme, deneme ve bütün bunları anlama fırsatı olabileceğini, insan toplumlarının yönetme sorunsalının boyutlarını yönetim düşünüyü incelemeleriyle genişletme olanağını yaratılabileceğini kabul etmemiz gerekir. Öte yandan

² Kahramanlıkların, efsanelerin vb. konu edindiği tarih anlayış daha çok ideografik olarak adlandırılırken, tarihte yasalar, düzenlilikler arayan nomotetik anlayış biçiminde adlandırılmaktadır. Her ikisinin de sakıncaları ve bilimsel sınırlılıkları birçok kaynakta tartışılmaktadır. Bunun için bkz. (Avaner, 2007)

yönetim geleneklerinin farklı tarihsel özelliklere sahip olarak benzer iktidar kurma/olma dinamikleriyle hareket ettiklerini biliyoruz; ancak bu farklı koşullara sahip toplumlar için aynı sonuçları yarattığını söylememizi elbette gerektirmiyor. Yine de bu anlama çabasının sınırlarını genişletip toplumsal iktidarın kaynaklarını, yönetim teknolojilerinin gelişimini ideolojik, iktisadi, siyasi ve askeri unsurların irdelenmesiyle kolaylaştırabiliriz (Mann, 2012). Böylece farklı iktidar modellerinin tarih içindeki serüvenini, yönetim gelenekleriyle açıklamamızın önündeki engelleri biraz olsun aşabiliriz. Her iktidar modelinin kaçınılmaz olarak bir tür yönetim ortodoksisi yarattığı, bunun da yönetimde statüko dediğimiz şeye karşılık geldiğini öne sürüyoruz. Tarihsel, toplumsal koşullar değiştikçe, statükonun içinde bulunduğu alan da değişeceğinden, yönetim teknolojilerinin araştırılması bir statükodan diğerine atlanmasının epizodik aşamalarını bulma şansımızı artırabilir. Her yönetim zihniyeti, aşağı yukarı tarihsel-toplumsal koşulların belirlediği bir statüko (örneğin Türk tarihinde töre) kurarak çevreye doğru genişler ve bu hareket başka bir statüko ile karşılaşana kadar devam eder. Tarihsel kırılma noktaları da söz konusu statükoların karşılaşması ile gerçekleşir.³ Karşılaşma çatışma veya uyumun dinamiklerine göre farklı sonuçlar yaratacaktır. Yönetim düşünüşü, tarihsel kırılma noktalarının örgüt ve örgütlenme ilkeleriyle nasıl çok katmanlı bir düzlemde buluştuğunu göstermektedir.⁴

1. BALASAGUNLU YUSUF’UN DÜNYASI

Kutadgu Bilig’in (Yusuf Has Hacip, 2008 kaynağı bundan sonra KB olarak anılacak ve sayfalar yerine beyitlere gönderme yapılacaktır) yazıldığı dönemde eski Türk geleneklerinin yanı sıra, Hint-İran ahlak ve siyaset anlayışının etkisinde olduğu bilinmektedir. Eseri ortaya çıkaran birikimi tek yönlü olarak düşünmemek gerekir. Şöyle ki, Maverâünnehir farklı halkların kültürel ve siyasal toplanma yeri olarak kabul edilirse, eski Türk geleneklerinin hangi koşullarda şekillendiğinin bilinmesi, eserin ve dönemin özelliklerini anlamayı kolaylaştıracaktır. Öte yandan eser hakkında pek çok inceleme bulunmakla birlikte, bunların büyük bir çoğunluğu KB’yi, ahlaki, kültürel yönleriyle ve dilbilim açısından değerlendirmektedir. Yönetim düşünüşü ağırlıklı incelemeler ise genellikle Karahanlılarda idari teşkilatın üst düzey görünümünü sunan, belirli bir işbölümünü yansıtan metinler olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵

KB Yusuf tarafından tahminen 1069 yılında tamamlanmış, Karahanlı Hükümdarı Uluğ Buğra Han’a sunulmuş ve bunun sonucunda da hükümdar Yusuf’u saray nazırı (Has Hacib-Baş Mabeyinci; günümüzde müsteşara benzer üst düzey yönetici) olarak görevlendirmiştir.⁶ Yusuf’un doğduğu Balasagun, eserini tamamladığı Kaşgar gibi kültürel olarak canlı bir şehirdi; özellikle bu iki şehrin Bağdat ile yakın ilişki içinde olması İslam hâkimiyetinin Türk kültür hayatı içine girmesi sürecini hızlandırmıştır. Ancak hangi yapının birbirine egemen olduğunu oldukça tartışmalıdır. Yusuf’un, sözünü ettiğimiz kültür içinde Biruni, İbni Sina, Firdevsi, Ömer Hayyam gibi dönemin önemli düşün insanlarından yararlanmış olduğu bilinmektedir (Eraslan, 1986: 438-439; Dilaçar, 2003: 148; Arat, 2008). Öte yandan Uygur Türkleri arasında çok yaygın olan Maniheist (Mani inancı), (Burkancılık) inanç ve kültürünün etkisi, KB’de İslam öncesi düşün hayatının bazı yönlerden daha ağır bastığını göstermektedir (Dilaçar, 2003; Barthold, 1990; Barthold, 2006; Ülken, 2007; Roux, 2001).

İnalçık’a göre Yusuf’un yetişme koşulları, XI. Yüzyılda Müslümanlaşmış Uygur Hanlıklarında

³ Örneğin Türk göçünün ilk başlarda Çin daha sonrasında ise Pers, Arap ve Moğol yönetim statükoları ile karşılaşması ve bunlarla hem çatışması hem de bunlara uyum sağlaması.

⁴ Hassan’ın çok iyi ifade ettiği şu satırlar konuyu irdelememiz açısından önemlidir; “Örgütlenmenin giderek katmanlı bir toplum biçimi demek olan yönetim aşamalarında düşünce tarihini araştırmak demek, inanç sistemini ve bu açıdan tarihsel gelenekler bütünü, töreyi değerlendirmek demektir” (Hassan, 2009b: 286). İnanç-örgüt bütünselliği için ayrıca bkz. (Hassan, 2000).

⁵ KB’nin yazılışının 900. yıldönümü nedeniyle yazdığı giriş bölümünde Arat şunları ifade etmiştir; “Bugün bir çok toplumsal meselenin ele alınış şekline endişe edenler, aynı meselelerin bin yıl önce nasıl halledildiğini ibretle görüp orada bir çok düşündürücü ve teşvik edici fikirler bulacaklardır” (Arat, 2008 : 11; 1977).

⁶ Buğra Han’ın tam adı, Süleyman Arslan Han oğlu Hakan Tavgaç Buğra Kara Han Ebu Ali Hasan’dır ve 1056-1103 tarihleri arasında hüküm sürmüştür (Dilaçar, 2003: 23; Arat, 2008: 14). İlginç olan başka bir husus da Türklerin o dönemde Müslümanlaşmalarıyla vazgeçmedikleri hükümdar isimleridir. Eski inanç ve toplumsal düzenlerine uygun olarak hükümdarlar, doğa kaynaklı çoğunlukla hayvan kökenli put ve totemlere verdikleri adları ile anılmışlardır. Buğra (damızlık deve), arslan (aslan) vb. örnekler Türklerin eski inanç-örgüt modellerinden çok da kopmadıklarını göstermektedir (Roux, 2001: 244).

egemen olan anlayışla açıklanabilir. Yusuf'un anlayışı o dönemin düşünsel bir özeti niteliğindedir; Yusuf'un düşünsel dünyasında İbni Sina'dan çok Farabi ve Konfüçyüs etkisinden söz edilmektedir (İnalcık, 2007: 26; 2000). Tarihsel olarak *Kutadgu Bilig* türündeki eserlerin doğunun *Edebül-müluk*, *Aynül-memleke*, *Enis'ül-memleke*, *Ziyne'tülümerra*, *Şahname-i Turki* veya *Pendname-i müluk* örnekleriyle oldukça benzeştiğini, bu eserlerde memleket idaresi, idarecilerin bilmesi gereken şeyler, egemenliğin gerektirdiği hususlar, devletlerin çöküşü ve ayakta kalmasının sağlayacak koşullar tartışılmıştır (İnalcık, 2007: 27; Dilaçar, 2003: 158). Tüm nasihatnamelerde aynı sadelik ve içerik söz konusu olmamıştır; bazılarının dili daha metaforik ve edebi bir üsluba sahipken, bazı eserler doğrudan idari mekanizmalara ilişkin sorunları tartışmaktadır (Türk, 2012). Hint-İran geleneğinin etkisi kendini KB'de de göstermektedir. KB, *Şehname* (Firdevsi) dize ölçüsü geleneğinin devamcısı olarak bu ölçüye bağlı kalınarak yazılmıştır. Sasanilerin son dönemlerinde nasihatnameler, öğütler kitaplarıyla ertelemeye çalıştığı bir egemenlik krizinin devlet yönetiminde yarattığı gevşeme ve otorite boşluğunu, *Pendname*, *Şehname* gibi yapıtlarla aşmaya, Sasani devlet geleneği ve adabını yeniden canlandırmaya çalıştığına tanık olmaktayız (Dilaçar, 2003: 162). Arsal, Çin'in gerileyen hegemonyası karşısında ortaya çıkan eserler KB'yi karşılaştırmıştır. Ona göre Çin eserleri çöküşü temsil ederken, Türklerin ortaya çıkardığı eserler yükselişi ve doğuşu canlandırmaktadır (Arsal, 1947).

Yusuf'un doğumundan yaklaşık 60 yıl önce Türkler, Talas Savaşından (751) yıllar sonra 960'larda sancılı bir din değiştirme süreci içine girmişlerdi. Karluklar, Talas Savaşında Çinlilerin yenilgisine neden olmuşlar, bunun sonucunda Arapların orta Asya'ya açılması sağlanmış, bir anlamda Çin'in batıya ilerleyişleri engellenmiştir. (Divitçioğlu, 2004: 94; Bağdatlı, 2007: 56). Bunun iki yönlü etkisi olduğu söylenebilir. Öncelikle Araplar bu savaşı kazanarak başta Türkistan olmak üzere Asya içlerine daha kolay girerek ilerde yoğunlaşacak olan Moğol akınının kolayca batıya yönelişini engelleyecek etkiler yaratmışlardır. Bu tarihten sonra Türklerin 990'lı yıllarda özellikle Samanileri yenerek batıya açılma sürecini daha da hızlandırmıştır. Böylece Türklerin farklı kollardan genişleyen siyasi hâkimiyet alanı daha da artacaktır.

İslam dairesine girme sancısı Türklerin tarihinde aynı zamanda bir metamorfoz olarak adlandırılabilir; bu olay bir tür kabuk değiştirme eylemi gibi görünse de aslında bünyede yaşanan köklü değişiklikler, iç çatışmalar daha sonraki yıllarda yaşanan hakimiyet mücadelelerini doğrudan belirlemiştir. İslamlaşma süreci, mevcut bir yapının kabuk değiştirmesi ve kendini yenilemesi değil, yeni bir yapının mevcut yapıya nüfuz ederek onu değiştirmesidir. Yusuf, Türklerin Müslümanlaşmaya başladığı yıllardan yaklaşık 60 yıl sonra doğmuştur. Yusuf'un yaşadığı dönemde, İslam'ın Türklerin yaşadıkları her yere sirayet ettiğinden söz edilemez. Örneğin o dönemde birçok Türk unsur içinde Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık yaygındı. Özellikle eski Soğdaklar (yoğun olarak ticaretle uğraşmaktaydılar), Uygur Türkleri Budizmi Orta Asya ve Türkistan'a yaymışlar, bunda en çok payı Moğollar almıştır (Dilaçar, 2003: 152; Barthold, 2006). Daha önce de belirttiğimiz gibi bu süreç savaş ve çatışmalarla dolu bir mücadelelerle geçmiştir. Bunun en önemli nedeni ticaretin Kaşgar, Balasagun ve Sogdiana gibi yerleşim yerlerinde yoğunlaşmasıydı. Aslında tarım ve hayvancılıkla yoğun olarak uğraşan göçebe unsurlarla ve ticaretin kavşaklarında bulunan şehirlerinde yaşayan yerleşik unsurlar sürekli bir hâkimiyet kavgası içinde olmuşlardır (Roux, 2001).

2. KARAHANLILAR: MEKÂN VE ZAMAN

Orta Asya içlerinden batıya doğru hareket eden Türk kitleleri göçebe Turan unsurları olarak yer alırken, İrani halklar daha yerleşik hayatın temsilcileriydi. Firdevsi'nin ünlü eseri *Şahname* bu halklar arasındaki farklılıklar, çatışmalar, ilişkiler üzerine kurulmuştur. El-Biruni'ye göre Turan'ın efendisi ve Türklerin atası olarak sayılan Efrasiyab (Alp Er Tunga) Avesta'nın izinliydi (Roux, 2001: 44). Bütün bu spekülasyon gibi görünen tartışmalar ve savlar, aslında, İran, Turan, Ortadoğu ve Türkistan coğrafyasında farklı etnik unsurların ne denli iç içe yaşadıklarının bir göstergesidir. Soğdakların ticaret hayatı ile canlılığını sürdüren Sogdiana bölgesi, aynı zamanda, farklı Oğuz kollarından Karlukların, Çiğillerin Maveraünnehir (Transaxonia) bölgesindeki yurduydı. İpek Yolu, Karahanlıların güney kesiminde geçmekteydi ki bu güzergah üzerinde Kaşgar, Yarkend gibi önemli merkezler bulunmaktaydı. Semerkant, Buhara, Farab (Otrar), Şaş (Taşkent) hem kültür hem de batı Türkistan'ın önmeli ticaret kavşakları konumundaydılar. Balasagun (Suyab), Kaşgar gibi şehirler bunun doğu kolunda bulunmaktaydı (Dilaçar, 2003). Şehirler bünyelerinde öylesine farklı halk kesimlerini barındırıyordu ki, çatışmalı durumda olan tüm bu unsurlar ticaret yapma konusunda anlaşmış

gibiydiler. Zaman zaman Arap istilasının etkisiyle çatışma düzeyi yükselse de, bu şehirler farklı devletler için merkez konumlarını kaybetmemişlerdir. Aşağıdaki tablo Türkistan'ın belli başlı şehirlerinde yaşayan halkların inanç ve toplumsal farklılıklarını göstermekte; farklı yüzyıllarda yaşanan hâkimiyet mücadelelerinin en azından zihniyet temelleri konusunda bize fikir vermektedir.

Tablo-1-Karahanlılar Döneminde Önemli Türkistan Şehirlerindeki Hâkim İnanç-Toplum Yapıları

SEMERKANT	BUHARA	FARAB	ŞAŞ	BALASAGUN	KAŞGAR
Mani İnanç (Maniheizm) Hristiyanlık Budizm (Burkancılık)	Budizm	İslam	İslam	Budizm Soğdak Kültürü	İslam

Kaynak: Dilaçar, 2003'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

Horasan, Tebriz gibi yerlerde bulunan Arabî ve İranî unsurlar Mezopotamya'nın Basra gibi bereketli deltaları, tarım alanları için sürekli savaştılar. Bugün Pakistan, Hindistan, Afganistan bölgesinin kesişim noktasında kalan, Ganj Nehri boyunca uzanan İndus Vadisi, büyük uygarlıkların sığınağı olmuştur. Yine diğer bir kadim uygarlık eksenini olan Nil deltasında Karahanlılar döneminde Fatımî Mısır devleti yer almaktaydı. Bütün bunlar bize neyi göstermektedir? Farklı coğrafyalar, iklim koşulları, geçimlik düzen (modern öncesi anlamda ekonomi) hem uygarlıkların gelişim biçimlerini hem de etnik unsurların hareket tarzını, yönetim zihniyetini, egemenlik anlayışını büyük ölçüde belirlemektedir.

“Karahan”ın kelime anlamına gelecek olursak; Karahan “kardır” ve “kara”dan türetilmiştir. Karahanlılar etnik olarak Karluklardan gelmekteydiler. *Karahanlı* bu devletin gerçek adı değildi. Sovyet Türkolog Grigoryev tarafından takma ad olarak konulmuştur. Karahanlı devleti 840-1212 yılları arasında hüküm sürmüştür (Necef, 2005: 127, Divitçioğlu, 2004; Bağdatlı, 2008). Karahanlılar kendilerini İran mitolojisindeki Efrasiyab (Alp Er Tunga)'a dayandırmışlardır. Uygur devletinin çöküşü ile 840'ta Karahanlı Kadir-Han, Alp Er Tunga soyundan geldiğini iddia ederek devlet kurma hakkının kendilerinde olduğunu ifade etmiştir (Necef, 2005: 129). Bu, eski Türklerde yaygın olan anlayış gereği, hükümdarın toplumu ve devleti yönetme hakkını, Tanrısal bir lütuf olarak elinde bulundurmasının bir sonucudur. Hükümdar, tanrısal bir iradeyle kendisine *Kut*, yani yönetme kudreti ve kismet (ülüg) verildiği için bu hükmetme gücüne sahiptir. Eski Türklerde hâkimiyetin ve yönetme yetkisinin kaynağı olarak görülen ilahi kudret, kendisini *kağan*'da cisimleştirmiş, *kağan* bu kudretin yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilmiştir (Genç, 2002: 33, Divitçioğlu, 2004). Hilmi Ziya Ülken'in Türk tarihinde Payen (pagan-çok tanrılı) düşünce olarak adlandırdığı dönemden İslam'da tekliği, birliği (vahdet) temsil eden Tengri (Tanrı-Allah) aşamasına geçiş, siyasi merkezileşme açısından erken devlet unsuru olarak kabul edilmektedir (Ülken, 2007; Roux, 2001).⁷ Özellikle İslamlaşma döneminde söz konusu merkezileşmenin hızlandığı, egemenlik tanımının eskisine göre değiştiği geniş bir kesim tarafından savunulmuştur.

Liderlik kültü bağlamında değerlendirildiğinde ise, modern-öncesi yönetimin “teklik” veya “birlik” sorunsalını nerede tanımladığı önem kazanmaktadır. Politika Aristoteles'ten beri “seyislik etme” sorunu bağlamına dayalı olsa da modern anlamda “birlik” fikri, merkezileşmiş, güçlü devleti kuran aklın, geçmişteki prensin aklına çok benzediğini göstermektedir. İktidar/kut kendine vücut/beden bulduğu her coğrafyada farklı tarzlarda yaşayan bir ruh gibi görünse de modern anlamda devlet aklı olarak tanımlanan kapsayıcı, hükmeden iradenin meşrulaşmış halinden başka bir şey değildir aslında (Neocleous, 2003). En önemli fark, toplumun (insanın) modern öncesi boyunduruğunun değişmiş olmasıdır. Modern öncesi devletin kutsala boyun eğişi, modern temelde ise kurtsal olan her şeyin karşına “devlet” kutsalının çıkarılması (*Leviathan*) sonucunu doğurmuştur (Sancar, 2000: 19; Akal,

⁷ İslam'da kullanıldığı haliyle Tanrı (Allah) KB'nin besmele hariç hiçbir yerinde geçmemektedir. Eserin bazı yerlerinde “Rab” kullanılmıştır. Allah yerine Tanrı, İgan, İdi, Bayat kullanılmıştır. Burada Burkancı (Budist) Uygur etkisinin devam ettiği görülmektedir (Dilaçar, 2003: 152).

1990; Saygılı, 2013). Devlet aklı öğretisi, eski kutsalların yerine yeni kutsalı koyduğu için modern devletin siyaset ve etik arasındaki bağı koparmakta ve gerektiğinde yöneticinin etik ve hukuktan muaf tutulabileceğinin yolunu açmaktadır. Aslında devlet aklı öğretisi tarihsel olarak anlaşılması gereken devlet olgusunu, evrensel bir olgu gibi algılanmasına da neden olabilmektedir. “Hikmetinden sual olunmayan” devlet kategorisi, devletin (Hegelci aşkın devlet soyutlaması çerçevesinde) çıkarlarının her şeyin üzerinde olduğu fikrini de “kendinde” bir ahlaki güç varsayarak meşrulaştırmıştır (Sancar, 2000: 25; Saygılı, 2013). Sorgulanması gereken nokta tam da budur. Devlet aklı öğretisi, gerektiğinde hem yönetme ediminin etik kurallarına hem de hukuk düzenine riayet edilmesi zorunluluğunun olmamasını öne çıkarmaktadır. Böylelikle devlet eski dinsel kutsallığından yeni dünyevi kutsallığına taşınır.⁸

Devlet kutsalına ilişkin tartışmanın bir boyutu da bu çalışma kapsamında ve KB örneği ile eski Türk devletlerine ilişkin olan kısmıdır. Bu açıdan modern öncesi kategoriler ile modern olanlar arasındaki geçişler dikkat çekicidir. Maddi hayatın, ekonominin, ticaretin genişlemesi öylesine belirleyici olmuştur ki, devlete dair en kutsal ilkeler bile bu tarihsel zorunluluklar çerçevesinde koşullara göre değişmiştir. Eski Türklerdeki mevcut liderlik unvanlarının toplumsal ve tarihsel olarak kendini yeniden üretmesi, merkezileşme ve devletleşme sürecinde, yerleşik bir toplum düzenine geçiş, ancak toplumsal artışa daha sistematik el koyma biçimleri yaratarak gerçekleşmiştir (Divitçioğlu, 2004). Toplumsal artışa el koyma biçimlerinin, yönetim tarzının büyük ölçüde belirleyicisi olduğu kabul edilirse, yönetim gelenekleri diye tanımlanan uygulamaların kökenine ilişkin daha somut bir açıklayıcılık yakalanabilir. KB örneğinde çokça rastlanacağı gibi kut (iktidar) ve adalet, karşılıklı çalışan bir devre olarak, adeta birbirinin simetrisi olarak işlev görmektedirler. Bu dönüşümsel (*reflexive*) mekanizmanın kaynağı, eski Sasani/İrani yönetim sisteminin *daire-i adliyye*, *daire-i adalet* (adalet çemberi) fikridir (Uçar, 2012).⁹ Daire-i adalet mekanizması doğuda bir tür devlet aklı işlevi görmüş olabilir veya en azından üzerinde düşünülmesi gereken bir savdır. Meşruiyet ve iktidarın kurumsal araçlarını, Hint-Sasani-İran yönetim geleneğinden üreten bir mekanizmadır. Modern devletin “meşru şiddet tekeli” özelliğine benzeterek düşündüğümüzde, halkı açık şiddetten korumanın bir bedeli olarak kolluk güçlerinin kurulması ve geliştirilmesi, bu faaliyetlerin tümüyle devlet eliyle yürütülmesi, o dönemin adalet çemberine benzetilebilir. Modern öncesi dönemde adalet, asayiş hep tehdit altındadır; bu durumda devlet, “düzen”in (*order*) mutlak anlamda garantörüdür. Adalet, devlet, şeriat, hükümlerlik, ordu, servet, halk birbirine bağlı halkalardan oluşan bir dolayım mekanizması olarak işlemektedir. *Kelile ve Dimne*’nin yazarı Brahman filozofu Beydeba’ya göre “baskı ve zulmü engellemek ancak siyasetle mümkün olduğundan, bunun tek koşulu adaleti sağlamaktır” (aktaran Uçar, 2012: 6-7).

“Kut” kavramının açıklanması aslında tüm iktidar kavrayışının ardındaki güdülerini anlamaya olanak sağlamaktadır.¹⁰ XI. Yüzyılda egemenlik anlayışını temsil eden KB gibi eserler, hükümdarın yetkisini Tanrısal kaynağa dayandığını (Tanrının egemenlik verdiği büyük hakan) ve bu yetkiyle halka (reaya) adaleti, zenginliği vb. bahsettiği bir mekanizmayı karşımıza çıkarmaktadır. Kut bir fiil kökünü de ifade ettiğinden, “kutadmak” mastarı ile KB’de (devlet) “yönetmek” anlamı taşımaktadır (Arslan, 1987: 38-39). KB’nin çoklu anlamı, mutluluk, devlet ve iktidar dinamiğinin o dönemde aynı eksenle yer aldığını göstermektedir. Kut ve devlet arasındaki ilişki ele alındığında, “kut”un yalnızca “devlet” ile değil aynı zamanda güç/iktidar mantığının özünü oluşturduğu görülebilir. KB’nin incelenmesinde farklı disiplinlerin ağırlık noktaları elbette bulunmaktadır. Ancak bu incelememizde şunu göz önünde bulundurduğumuzu ifade etmemiz gerekiyor; bir Oğuz boyu olarak devletleşen Karluklar batıya yaklaştıkça (özellikle Türklerin Mezopotamya’sı niteliğindeki Maveraünnehir’e) üç ayrı dinamiğin etkisine girmişlerdir. Bunlardan ilki gündelik maddi ve toplumsal hayatı etkileyen iktisadi mekanizma, ikincisi kültürel ve toplumsal hayatı biçimlendiren gelenek, din ve ritüel, en sonuncusu da siyasi ve

⁸ “Kutsal canavar devlet” tanımıyla bu konuda canlı bir tartışma çerçevesi sunan bir kaynak için bkz. (Saygılı, 2013).

⁹ Doğu yönetim geleneğinin bir parçası olan adalet çemberi için birçok örnek mevcuttur. Bunlardan bir tanesi şudur: Memleket tutmak için çok asker lazımdır. Askeri beslemek için çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerekir. Halkın zengin olması için de, doğru kanunlar konulmalıdır (İnalçık, 2007: 29).

¹⁰ Kut’un birçok anlamı ve karşılığı bulunmakla birlikte “devlet kuşu” anlamıyla kapsayıcı, koruyucu, paternalist (babacıl) bir tanım da ortaya çıkmaktadır. Baht, talih, saadet, ikbal, uğur gibi anlamlar aynı zamanda siyasi hâkimiyeti, devlet idaresinin kudreti ve salahiyetini temsil etmektedir (Genç, 2002: 34, Arsal, 1947).

toplumsal hayatı yönlendiren yönetim ve iktidar anlayışı. Günümüzde KB'yi inceleyerek Karahanlıların salt devlet etimolojisindeki inşasını değil, XI. Yüzyılın tarihsel kopma noktalarında, farklı halkların hangi iktisadi ve toplumsal dönüşümleri yaşadığını da öğrenebiliriz pekâlâ.

İktidar kavrayışı Karahanlılar için daha önceki Karluk, Yağma vb. Oğuzların toplumsal yapısına dayanmaktaydı (Divitçioğlu, 2004; Dilaçar, 2003). Bu yapı ise kendisinden önceki Altay mitolojisi, ritüeli ve kültürünün etkisindeydi (Roux, 2001). Toplumsal yapının gelişimi ve değişimi açısından Türk tarihinde süreklilik ve kopuşlar daha çok “iç içe geçmişlik” kavramıyla anlaşılabilir. Yerleşik hayata geçiş sürecini bu denli geciktirmiş bir dinamik-göçebe toplum modeli, sürekli hareket halinde olan yarı-göçebe unsurları içerdiğinden ve bu unsurları uzun yıllar (özellikle Oğuzlar) bünyesinde taşıdığından batı toplumlarında rastlanılan eski ve yeni toplum kopması tam olarak yaşanmamıştır.

Tablo-2-Karahanlılar'ın (Kaşgar) Toplumsal Yapısı ve Meslek Grupları

Bey/Kağan/Han	Aşçıbaşı: Han-salar	Ali Evladı; Alevi: Seyyid	Kumandan
Vezir	Tamgacı	Ulema	Satıgcı/Tacir
Ulu Hacıb	Ayakçı: Şaraptar	Şairler	Tarıgcı/Çiftçi
Mektupçu: Bitikçi Elmığa/Umumi Kâtip	Tapukçu: Memur	Tabip/Otacı	Oktacı/ Mirahur
Hazinedar: Ağıncı	Yalfaç/İlçi/Sefir	Üfürükçü	Efsuncu
Subaşı	Karabudun: Halk	Rüya Tabircisi	Yıldız Falcısı
İgdişçi/Çoban	Çıgaylar/Yoksullar	Uzlar/Sanatkâr	Edişçi/Saki
Töşekçi	Tuğcu	Kuşçu	Sözcü

Kaynak: KB; Köprülü, 2009; Arsal, 1947; Dilaçar, 2003 ve Bağdatlı, 2008'den yararlanılarak yapılmıştır.

“Adalet” geleneği, adil (*adl*) olma meselesi ile değerlendirildiğinde, çarpıcı noktalar öne çıkmaktadır. Adil olma hükümdara verilmiş bir hak ve hükümdarın tebaasına bahsettiği bir mekanizmaya sahiptir. *Daire-i Adalet* düşüncesi, kuvveden fiile geçen, adaleti sağlama ve yönetme edimlerinin ne kadar iç içe olduğunu göstermektedir. Adalet, doğru ve yanlışı, onu sağlayan niteliklerle anlatılmaktadır. Bu “zorunlu” bir uğrak olmayabilir; ama adaleti sağlayan (lütfedip veren) için meşruiyetin en önemli kaynağı gibi gözükmemektedir. Bu durum aklımıza bazı benzerlikleri getirmektedir; Foucault'nun Machiavelli literatürünü incelediği *Yönetimsellik* makalesinde ifade ettiği, “prens kendi prensliğine dışsallığı” meselesi, Bodin'den beri modern anlamda egemenliğin sürekliliği ile tartışılan literatürle aynı tarihsellik içinde olmasa da benzeşmektedir (Foucault, 2000a; 2000b; Saygılı, 2013).¹¹ Dolayısıyla adalet çemberinin sürekliliği modern zamanlar için tartışılan egemenliğin sürekliliğine dolaylı da olsa benzetilebilir. Öyle ki doğu toplumlarına maledilen “adaletin sağlanması” sorunu, adaletin kesintisiz bir hükümdarlık içinden sunulmasını gerektirmiştir. Daha aşırı bir yorumla modern anlamda “hukukun üstünlüğü”, KB'nin içinde, hükümdarın halkına, emrindekilere karşı meşruiyetini sağlaması için kesintisiz “adil olma” zorunluluğu ile karşımıza çıkar gibidir (Black, 2010: 170). Hükümdarın dört temel fonksiyonundan söz edilebilir: adaletli olması (*adl*), ılımlı veya yumuşak başlı olması (*hilm*), cömert olması (*seha*) ve elbette bilgili olması (*hikmet*). Bu nitelikler hükümdarın insanlık, cömertlik ve iyilikseverliğin tümünü içeren mürüvvet sahibi olmasını sağlayacaktır (İnalçık, 2007). Hükümdar, adaleti sağlayıp bu hakkı halka bağışladığı için her an bundan vazgeçebileceksen vazgeçmeyen bir ihsan sahibi gibi kutsallaştırılır. Burada kaçınılmaz olarak bir soru akla geliyor; *pendname*, *siyasetname* yazarları hükümdarın otoritesinin meşrulaştırılması veya kuvvetlendirilmesi için mi, yoksa hükümdarın otoritesinin sınırlandırılmasında çaresiz kaldıkları için mi bu eserleri yazmışlardır? Adaletli/adil olma bir yanda hükümdarın yetkilerinin sınırlandırılması anlamına gelirken aynı zamanda meşruiyeti sağlayan mekanizma olmuştur.

¹¹ Egemenlik sorunsalı ile ilgili literatürü geniş bir biçimde tarayan başta siyasi düşünceler tarihi alanında yazılmış pek çok eser mevcuttur. Sorunsalı yalın bir üslupta özetleyerek tartışan bir kaynak için bkz. (Saygılı, 2010).

Yönetme kudretinin antik uygarlıklardan beri gelen başka bir yönü de dünyeviliğidir aslında. Bu ilkel toplumlardan beri karşı karşıya kalınan yönetim sorunsalının özünü oluşturmaktadır. Yöneten-yönetilen ayrımının ilkel savaş şefleriyle belirmesi ve sonrasında neolitik tarım devrimiyle beraber bunun pekişmesi ve derinleşmesi, toplumsal işbölümünün yarattığı dünyevi kategoriler olarak karşımıza çıkar (Fişek, 2005). Göçebe toplumların kısıtlı artı-ürün yaratan, ağırlıklı olarak hayvancılığa dayalı, savaşçı, dışa açık (bir tür talancı) yapısından, yarı yerleşik çoban toplumların dışa kapalı, kendine yeter (otarşik), barışçıl, mülk bağı olan ekonomisine geçiş sürecinde yönetme sorunsalı özünde dünyevilik niteliğini hep sürdürmüştür. Devlet veya yönetme bilgisinin dünyeviliği sorunu kutsal metinlere de yansımıştır. Bunun en bilinen örneği Eski Ahit'teki Eyüb Peygamberin Rab ile yaptığı sözleşmedir (Timuroğlu, 2006: 7; Neocleous, 2003: 47; Divitçioğlu, 2004). Öyle ki kutsal metinlerin sürekli üzerinde durdukları, mitolojik metinlerden, efsanelerden beri gelen “iyinin kötüyü savaşı” teması, iktidarı muhafaza etmenin bir aracı rolündedir. Böylelikle adil olmak aynı zamanda ahlaklı olmak anlamına da geldiğinden, adalet aracılığıyla yönetimin/devletin merkezi bir mekanizmaya sahip olması sağlamış ve hükümdarın topluma kendini kabul ettirme gücünü de arttırmıştır.¹²

3. KUTADGU BİLİĞ: İKTİDARIN VE YÖNETMENİN MANTIĞI

X. yüzyıldan itibaren Türkistan olarak adlandırılan bölgede Türkler de dahil olmak üzere farklı halklar arasında İslam dini yayılmaya başladı. Zaten Türkistan'ın en çatışmalı olan kısımları da buradaydı. Burkancı olarak adlandırılan Budist Uygur Türkleri, Hıttayı, Moğol, Hindi gibi etnik unsurlar, Arapların akınlarına dayanamayıp İslamlaşmaya başlayan Türk dünyasıyla kıyasıya bir çatışmaya girmişlerdi. Ama işin özü, ticaret yollarının ve geniş tarım arazilerinin kimin denetiminde olacağı sorusu üzerine kurulmaktaydı (Barthold, 2006). Maverannehir'deki birçok şehir hem ekonomik hem de kültürel açıdan çok önemli ticaret merkezi konumundaydı.¹³ İslam'ın doğuşu ile Arap akınlarının yoğunlaşması öncelikle bu şehirlerdeki zenginliklerin yağmalanmasına neden olmuş, İslamlaşma süreci aslında ticaret yolları üzerinde büyük bir hâkimiyet kavgasına dönüşmüştü (Roux, 2001). Emevi ve Abbasi hilafeti dönemlerinde ticaret yolları üzerinde bulunan koloniler, Sogdlu tüccar kesimi, İranlı Sufiler Türklerin maddi temelleriyle de İslam'a yakınlaşmalarını hızlandırmıştı (Bağdatlı, 2007). Öte yandan İslam'ın orta Asya'ya giriş yollarının ticaret yolları güzergâhı üzerinde olması ve bu yolla hızla yayılması şaşırtıcı olmasa gerektir.

Türklerin içinde bulunduğu tarihsel-toplumsal koşullar düşünüldüğünde, hem yerleşik hayata geçiş sürecinin getirdiği sorunlar hem de farklı siyasal hâkimiyet modellerinin birbiriyle sürekli çatışması, X. ve XI. Yüzyılların tarihsel kırılmalar üzerine kurulu olduğunu göstermektedir. XI. yüzyılın bu bağlamdaki egemenlik anlayışını yansıtan en bilinen eserlerinden biri Balasagunlu Yusuf'un Kaşgar Hanı için yazdığı, Türklerin İslam'a geçişi sonrasında Türk dilinde yazılan ilk eser olan *Kutadgu Bilig*'tir. Eser temel olarak Tanrıdan aldığı yetkiyi, reayayı yönetmek için kullanan, adaleti de ondan aldığı bu yetkiyle dağıtan bir mekanizma üzerine kuruludur. Daha önce de söz edildiği gibi o dönemde nasihatname/pendname/hükümdara öğütler türünde benzer birçok eser yazılmıştır.¹⁴ Dönemin literatür zenginliği devletlerin kurulma ve yıkılma pratiklerinin bir hayli fazla olduğunun göstergesi niteliğindedir.

KB'nin kelime anlamı tam olarak “devleti yönetme bilgisi” olarak geçmektedir. Genellikle kullanılan versiyonları Radloff'un Kahire ve Viyana baskılarından karşılaştırarak derlediği edisyondur (Arslan, 1987: 1-2). KB, dört kişinin karşılıklı konuşmalarından oluşmaktadır: Gündoğdu (Küntoğdı), Aydoğdu (Ay-Toldı), Ögdülmiş, Odgurmuş. Eski Yunan diyaloglarını andırır şekilde bu dört kişi arasında geçen atasözleri, deyimler ve bilgece deyişlerle bezenmiş konuşmalarla ile örülmüş bir yapıt olarak

¹² Milattan Önceki tarihlerden beri gog-magog, ying-yang vb. iyi-kötü savaşının sürdüğüne yönelik, dinsel, mitolojik ve efsanevi metinler, ve bunların kutsal kitaplara yapılan göndermeleri için bkz. (Roux, 2001: 43-44).

¹³ Buhara, Farab, Semerkand, Kaşgar, Şaş, Talas, Balasagun, Uzkend gibi çok bilinen kentlerin birçok uygarlığa geçiş ve katkı sağladığı, bunun yanında bu uygarlıklara beşik olmuştur. Fergana bölgesi hem ticaret yollarının üzerinde olması açısından kültürel zenginliği olan hem de ekonomik güce sahipti.

¹⁴ Yakın bir dönemde en çok bilinen XI. yüzyılda Keykavus tarafından yazılmış Fars edebiyatında önemli bir yere sahip olan *Kabusname* ve Firdavsi tarafından yazılmış olan *Şahname* adlı eserler sıralanabilir. Daha geniş bir katalog için bkz. (Güler, 2009: 51-56).

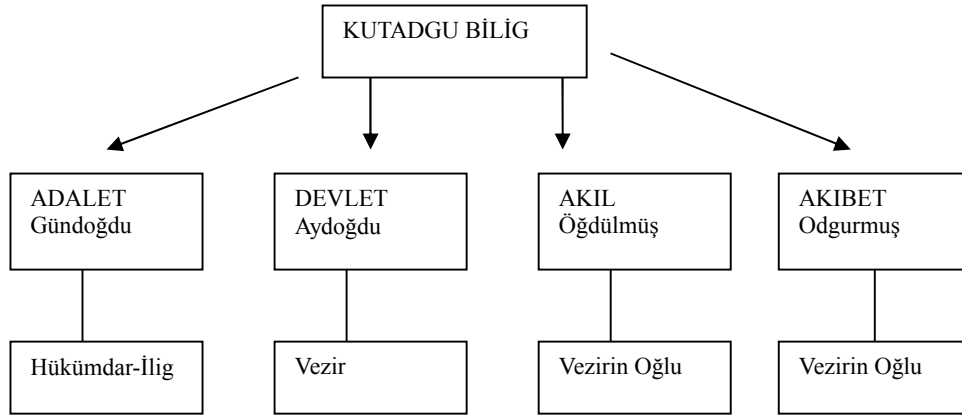
karşımıza çıkar. KB'nin temeli, doğruluk/yasa (köni törü), mutluluk/devlet (kut), anlayış/zekâ/kavrayış (ukuş) ve son/bitiş/kader (akıbet) kavramlarını temsil eden Gündoğdu (hükümdar), Aydoğdu (vezir), Ögdülmüş (vezirin oğlu) ve Ogdurmuş (vezirin diğer oğlu) karakterleri üzerine kurulmuştur (Dilaçar, 2003: 71).¹⁵

Burada bir kısaltma yapmakta yarar var, söz edilen kavramların adalet, devlet, akıl ve bilinç (kanaat) olarak okunması durumunda, adalet çemberinin (*daire-i adalet*) unsurları daha açık görülecektir. Adalet çemberi bilindiği üzere bir “denge” mekanizmasını devreye sokmaktadır; burada adaletin sağlanmasında devlet (kut) ana unsur olarak karşımıza çıkar. Akıl ve bilinç olarak eserde temsil edilen kişiler, meşruiyetin kaynaklarını arayan veya kuran unsurlar olduklarından o dönemin adaletin sağlanması hedefi modern toplumlardaki temsiliyet ve zenginlikten pay alma mücadelesine benzetilebilir. Bu açıdan bakıldığında adil olma veya adaletli olma kategorilerinin içeriğini kendinden menkul bir biçimde ele almak yerine, hem toplumsal hem de tarihsel koşulların etkisini de düşünmemiz gerekir. Yönetimsellik kavramsallaştırması bağlamında ise “iktidarın nasılı” dediğimiz hususun, hukuk ve hakikat arasında sallanan sarkaç olduğu da unutulmamalıdır.¹⁶

Eserde devleti, akılı, adaleti ve bilinci (akıbet, kanaat) temsil eden karakterlerin karşılıklı konuşmaları yer almaktadır. Eser, felsefi ve toplumsal düşünceler eşliğinde çeşitli konularda öğütler vermektedir. Burada, toplumu oluşturan çeşitli sınıf ve zümrelerin konumları, onlara karşı hükümdar tarafından tutulması gereken yollar öğütlenmektedir. Aslında bunlar, aklın adaletle verdiği öğütler niteliğindedir (Köprülü, 2009: 192). Öte yandan devletin, adaletin, aklın niteliği, devlet ve ordu örgütlenmesi, yönetici ve memur ilişkisi, doğru yasa (*köni törü*) ve hak ilişkisi, halkın farklı sınıflara ayrılması, devlet işlerinin düzeltilmesi için reform gibi birçok konu eserde farklı vesilelerle işlenmektedir (Dilaçar, 2003: 92). Yönetimin toplumsal yapıya temayüz etmiş birçok unsuru ve yöneticinin meşruiyetinin tescili, “adaletli” olduğunda veya adaletin sağlanması durumunda karşımıza çıkmaktadır. KB'nin yazıldığı döneme özgü olarak farklı toplumsal kesimlerin eşitsizliği, yönetimin de buna uygun olarak inşa edildiğini göstermektedir. Bu yüzden KB'nin adalet kavramı modern devletten farklı olarak “herkes için” olanı değil, bazı kesimlere tanınan bir ayrıcalığı ifade etmektedir. Burada modern toplumlardaki gibi özgürlüğün herkes için olduğu bir modele rastlamamız elbette imkânsızdır. Ancak adalet, modern siyasetteki ile aynı olmasa da “herkes için olan” niteliğini modern öncesinde de barındırmaktadır. KB ve benzer eserlerin kurucu dinamiği, adaleti sağlayan yönetim ve hükümdar modelinin nasıl inşa edileceği veya eldeki adalet unsurlarının, araçlarının nasıl korunacağı sorunsalına dayanmaktadır. Modern öncesi dönem, adaleti kutsal kaynakları ile bir anlamda dinselleştirirken, modern siyasal ve yönetsel düşünce onu dünyevileştirmektedir. “Devlet akılı” kavramı bu açıdan kritik bir niteliğe sahip görünmekle birlikte, modern düşüncenin hem adaleti hem özgürlüğü hem refahı vb. sağlayan kutsal modelinin yapı taşı olmaktadır.

¹⁵ Hükümdar Gündoğdu Aydoğdu'yu yetenekli olduğu için kendine vezir yapar. Aydoğdu yaşlanıp ölünce yerine oğlu Ögdülmüş geçer. Ögdülmüş bilge ve münzevi kardeşi Ogdurmuş'un fikirlerini önemseydiği için onu sık sık ziyarete gitmektedir. Ögdülmüş Ogdurmuş'un ahlaklı ve ölçülü olmasından, fikir sahibi ve kişiliğinden hükümdara da söz edince, hükümdar Ogdurmuş'u görmek ister. Hükümdar Ogdurmuş'tan etkilenir ve onunla çalışmak istediğini söyler; hükümdarın tüm ısrarına rağmen Ogdurmuş dağdaki inzivasından, toplumdan uzak yaşamayı seçtiği hayatından vazgeçmez ve teklifi kabul etmez. Ogdurmuş'a göre dünya işleri geçici bir konak olduğundan olabildiğince ondan uzak durmak gerekir. KB bu yönüyle Platonvari ikili bir dünya tasarımına sahiptir: Gerçek (hakiki) dünya, bir de onun yansıması, sureti. Ögdülmüş tüm çabasına rağmen kardeşi Ogdurmuş'u ikna edemez. Üstelik onun dünyaya ilişkin fikirlerinden oldukça etkilenir. Bu etki hükümdara kadar ulaşır; Ögdülmüş aracılığıyla ahlaklı ve adaletli oma konusunda çok sayıda öğüt almıştır Ogdurmuş'tan. Sonunda o da hükümdarın ne büyük bir tuzak olduğunun farkına vararak umutsuzluğa kapılmıştır. Artı yapacak tek şeyi kalmıştır; Ogdurmuş'un öğütlerine uyarak makamını ne kadar umutsuz olsa da kötülöklere ve kötülere terk etmeyecektir (Dilaçar, 2003). Ogdurmuş KB'nin en önemli karakteri olan bilinç veya akıbeti temsil eder. O modern psikolojinin terimleriyle sanki süper-egodur (vicdan vb.). Yolundan sapmış veya sapması olası yöneticileri ve yönetimleri bu tip durumlar için uyarır. Aslında akıbeti temsil etmesi boşuna değildir, kaçınılmaz bir sonun habercisidir. Akıl tüm bunları kavramaya yetmez, hatta adaletli olmaya bile yetmeyecektir. Ogdurmuş için mevcut durum ne kadar kötü olsa da, en azından daha da kötüleştirmemek için gayret edilmelidir. Hükümdar öncelikle bilgi sahibi olmalı ve bu sayede doğru yasa (*köni törü*) uygulamalıdır. Doğru yasa günümüzde devlet yetkilerinin sınırlandırılması, kişi/insan hak ve özgürlüklerinin sağlanması bağlamında “hukuk devleti” çerçevesinde tartışılmaktadır. KB'nin hukuk devleti bağlamında değerlendiren tartışmalar için bkz. (Dilaçar, 2003); (Doğan, 2002a; 2002b).

¹⁶ İktidar uyruklaştıran, boyun eğdiren bir hakikat üretimini süreklileştirmektedir. İktidarın bir hakikat üretim rejimi olarak karşımıza çıkması, ekonominin zenginlik üretiminin tek kaynağı olmasına benzetilebilir (Foucault, 2013: 38-39).

Yukarıdaki diyagramda görüldüğü gibi KB aslında dört temel unsur üzerine kurulmuş, tüm unsurlar farklı işlevlerde tek bir gücü, egemenliği temsil eder nitelikte görünmektedir. Hükümdarın bedeninde tecessüm etmiş olan iktidar unsurları, farklı yönetim teknolojilerinin etkisi ve desteğiyle hükümdarın bedenini aşmaktadır. Ama söz konusu tecessüm hali, hükümdarın öznel-soyutluğunun yanında tebaası ve toprağıyla nesnel-somut bir bütünlük arz eden hükümdarlığın, devletin bir resmidir aynı zamanda. Hükümdar hem kendisini hem de dışarıdan gelen tehditlere karşı ülkesini korumak ve aynı zamanda tüm bunları yaparken tebaasına adaleti sunmak zorundadır. Feraset (*savoir faire*) onun üstünlüğünün bir göstergesi, ahlaklı ve en önemlisi de adaletli oluşunun en büyük kanıtıdır (Foucault, 2000a: 268-269). Ama feraset aynı zamanda onu kendi bedeninde iktidar olma durumuyla çatışmaya sokar; bu geri dönüşsüzlüktür. İktidarın bedeni olarak hükümdar çifte kişiliğini baştan kabul etmiş, elbet bir gün gerçekleşecek olan kaçınılmaz ile yüzleşecektir. Kendini yönetme meselesinin ahlakla, aileyi yönetmenin ekonomiyle (Aristoteles) ve nihayet devleti yönetmenin de siyasetle ilişkili olduğu düşünüldüğünde, modern öncesi yönetim düşününe ilişkin referanslarımızın aile yönetiminin devlet yönetimine esin kaynağı olmasından söz edilebilir. Modern düşüncenin öncesinden farklı burada ortaya çıkmasıdır kimi düşünürlere göre; 16. ve 18. yüzyıllar arasında bütün sorun, yönetim sanatının (*art of government*) içine ekonominin ve biryandan da güvenliğin sokulmasıdır (Foucault, 2000a: 270-272; Neocleous, 2006: 9; Gürkan, 2007).¹⁷ Demek ki bu dönemle birlikte modern yönetim düşünüyü, devlet aklı kavramı çerçevesinde sadece doğal ve ilahi yasalardan, bilgelik ve ahlaktan çıkarılmayacak kadar rasyonel olana yönlenmiştir. XV. Yüzyıldan itibaren adaletin sağlayan devlet tanımı idari anlamda kurumlarını yaratmış, bu süreçleri belirli hesaplar, takıntılarla yöneten özelliklerle karşımıza çıkmaktadır. Bütün bu özellikler, toplumun bir devlete kavuşması, düzenin sağlanmasından ziyade devletin yönetselleşmesi sağlamıştır (Foucault, 2000a: 285-286). Yönetsellik yeni dönemin yönetme zihniyetidir aslında. Kameralizm örneğiyle de bilindiği gibi merkezi, düzenleyici bir güç olarak devlet, tebaasına adaleti sunarken, vergi toplamayı sistematikleştirmekte, ailenin yönetimini (*oikos nomos*) taklit ederek bunu kurumsallaştırmaktadır.¹⁸

Foucault'un çizdiği çerçeveden baktığımızda, tarihsel bir kategori olarak devletin “merkezileşme” ihtiyacının veya eğiliminin temel olarak nüfus, vergi, artı-ürün üzerinde kaçınılmaz olarak bir denetim mekanizmasını öngördüğünü biliyoruz. Bunun sonucunda modern anlamda hikmetinden sual olunmayan bir “devlet aklı” doktrini doğmuştur (Foucault, 2000a; 2000b; Sancar, 2000). Bu açıdan KB’yi inceleyerek bin yıl öncesinin toplumunu ve içinde yaşadığı koşulları, yönetim sorunsalı bağlamında açıklayacak önemli bir gerekçe sunulabilir: Türkistan’da, Anadolu’da, İran’da ve doğu dünyasında edebiyatın geliştiği her yerde, bu tür nasihatnameler, pendnameler, siyasetnameler ve ahlak kitapları, taşıdıkları “evrensel” unsurlar nedeniyle önemini kaybetmemiştir (Köprülü, 2004:

¹⁷ Toplumsal düzenin kurulması ve korunması hakkında polis gücü önemli bir ağırlığa sahip olmuştur; “Hem siyasi tarihin hem de *raison d’état* fikrinin merkezi bir yer işgal edeceği siyasi düşüncenin gelişiminin geniş bağlamı içerisinde, polis sorunu, devlet sorunu olarak kavramsallaştırıldı: polis tarafında korunması beklenen düzen hali, devletin düzeniydi” (Neocleous, 2006: 14).

¹⁸ Maliye düşüncesinin doğuşu ve devlet aklı ilişkisini ayrıntılı bir biçimde tartışan kaynak için bkz. (Gürkan, 2007).

82).¹⁹ KB kapsamında şunu biliyoruz ki; Turani, Hindi, İrani ve Arabi tarihin bir bileşimi olarak Türk tarihi karşımıza, herhangi bir etnisiteye, dinsel inanca veya geleneğe indirgenmeyecek ölçüde karmaşık bir profil çıkarmaktadır.

Yönetim zihniyetinin topografyasını çıkarmak için gerekli olan şey, yönetim cihazının hangi toplumsal ve iktisadi koşullarda biçimlendiğinin bilinmesidir. Uzun ve tartışmalı bir süreç olan Türklerin İslam'ı kabulü, hâkimiyet anlayışlarını kaçınılmaz olarak değiştirmelerine yol açmıştır. Bunun en önemli nedeni, sürekli hareket eden toplumun, yerleşikleşme dinamikleriyle olan uyumsuzluğudur. Söz konusu uyumsuzluğun nedenlerini, araçlarını öncelikle anlamak gerekir; göçebe ve yerleşik karşıtlığı veya çatışmasının genel sonuçları yönetim modelinin oluşumu açısından önemlidir. Bazı tarihçilerin, “eserin baştan sona İslam ruhuyla yazılmıştır” diyecek kadar iddialı olması, bizi kaçınılmaz olarak Türk tarihinde eski gelenekler başta olmak üzere, İran, Hint, Çin gibi birçok gelenekten temel bir kopuş olduğu sonucuna götürür. Orta Asya'daki iç karışıklıklar sonucunda sarsılmış olan “ahlak”ın yeniden tanzimini sağlamak için KB gibi eserlerin yazıldığını öne sürmek hem Türk ve İran vb. unsurların ahlak yoksunu olduğunu hem de yönetimin ancak ahlakla kurulabileceğini ifade etmektir aynı zamanda (İnalcık, 2007: 26).

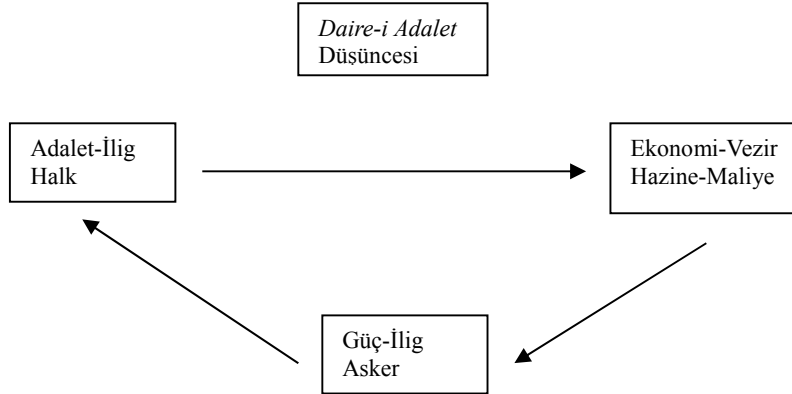
Toplumsal düzen açısından ele alındığında eser bir bütün olarak yazarın içinde doğduğu ortamın koşulları ve yine yazıldığı dönemin kültürünün etkisi altındadır (Arap, İran, Turan vb.). Öte yandan KB'yi inceleyen birçok kaynakta görülebileceği gibi adalet meselesinin, ahlakın sağlanması ile doğrudan bağlantılı olduğu varsayıldığından, ahlakın dünyevi olan unsurlarıyla uhrevi unsurları iç içe geçmektedir. Modern öncesi dönemde daire-i adalet (adalet çemberi) mekanizmasının yönetim zihniyetinin oluşumundaki işlevi, farklı bir biçimde de olsa devlet aklının modern dönemdeki yönetim becerileri ve toplumsal dinamikleri kontrol etme gücü açısından düşünülebilir. Dayanağı pek de belirgin olmayan “ahlak ilkeleri” ile kuşatılmış bir toplumsal yapının yönetimi, belirsizlik unsurlarının artmasıyla daha kolay kontrol altında tutulabilir. Arsal'ın “içtimai hayat, ahlak, devlet idaresi hakkındaki fikirler tamamıyla İslam'dan önceki Türklerin telakkileridir” ifadesinde belirttiği gibi KB'nin yazıldığı Karahanlı toplumunda eski Türk yönetim gelenekleri devam etmekteydi. İslamiyet'in KB'ye etkisi de bu anlamda yüzeysel olmuştur (Arsal, 1947: 97-98; İnalcık, 2007; 2000). Karahanlıların Sasani devlet anlayışından etkilendiği bilinmektedir. Bu egemenliğin tümüyle adaletin sağlanmasına bağlı olan bu kadim bir anlayış, iktidarın kaynağını, daire-i adalet mekanizmasının sağlanmasında gördüğünden, zenginliğe ve askeri güce sahip olmanın önemine vurgu yapar. Burada bir soru akla geliyor; daire-i adalet açısından düşünüldüğünde, adalet sürekli tehdit altında olan bir kısır döngü yaratmaktadır. Adaletli olma, adil olma sorunu salt iktidarın nevi şahsına münhasır değil, aynı zamanda bütün toplum için tehdit altında olduğu düşünülen bir komplonun parçasıdır. Adaletin sağlanmasında savaş önemli bir stratejidir; böylelikle adaleti sunan iradenin denetimine girerek, onun koruyuculuğuna sığınmak önemli bir güvence sağlamaktadır. Adalet ise ancak ahlaklı olan bir kişi tarafından sağlanabilir; bu yüzden siyasetname veya nasihatnameler birer ahlak kılavuzu olarak kendilerini sunarlar. Oysa mekanizma daha basit ama bir o kadar da karmaşıktır.

Adalet çemberi bir fasit dairedir aslında, adaletin sağlanması için çemberin tüm unsurlarının, basamaklarının tamamlanması gerekir. Çünkü her basamak bir diğerini belirler. Devlet olabilme için asker/ordu/ silahlı (meşru) güç, bunu sağlayabilmek için kaynak, kaynağın kökeninde ise halkın verdiği vergiler, bunun içinse köylünün mahsul elde etmesi gerekir.²⁰ Burada *daire-i adalet* fikrinin temellerini doğu yönetim klasiklerinde olduğu gibi KB'de de çokça görmekteyiz. Adalet dairesi,

¹⁹ Fuad Köprülü burada soruna edebiyat açısından baktığından olsa gerek, KB'ye yönelik sert eleştirilerden de geri durmamıştır; “O eserlerde nasihatler, hayattan alınmış hikâyeler ve tarihi vakalar zikredilmektedir. Lakin biz KB'de bu nevi şeyleri görmüyoruz. Orada yalnız tatsız mecazlar (mesela şairimizin adaleti emir, devleti vezir olarak temsili surette gösteriyor) ve hayattan çok uzak bir takım kuru nasihatler görürüz. Türkler ise İslam'dan önce yazı olmasına rağmen İslam'ın ve Fars edebiyatının tesiri o kadar kuvvetli oldu ki, İslamiyeti kabul etmiş olan Türkler, İslamiyet'ten önceki mazilerini tamamıyla unuttular. İslam'ın yayılışında Ahmet Yesevi'nin etkisi büyüktür” (Köprülü, 2004: 82-83; Roux, 2001).

²⁰ KB'de adalet dairesi şu şekilde yer almaktadır: Memleket tutmak için çok asker ve ordu gerekir, askeri beslemek için de çok mal ve servet gerekir. Bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerekir, halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır (KB, b.2057, 2058). Bunun Osmanlı'ya kadar gelen yansıması şu şekilde ifade edilmektedir: Hükümdarlık askerle, asker de altınla kudret kazanır. Altın da bayındırlıkla ele geçer; bayındırlık ise adl ve insafla yayılabilir (İnalcık, 2007: 29).

adalete sahip olduğu varsayılan bir kesim tarafından bahşedilmektedir. Bu da yöneten-yönetilen ayrımında iktidar mekanizmasının çalışma ilkesini oluşturur (KB, b.2057-2058; İnalçık, 2007; Uçar, 2012; Divitçioğlu, 2004).

Bu sınırlamalar içinde yönetimin dayanağı, güç/iktidarın maddi temelleridir. Aksi halde, yani gücün tükenmesi durumunda yönetme edimi ortadan kalkacak, yönetim el değiştirerek başka bir halkaya geçecektir. *Kutadgu Bilig*'in farklı adları, esere verilen önemin hangi boyutlarda olduğunu anlaşılması açısından önemlidir. Bunlara kısaca şu örnekleri verebiliriz: Kutlu ve mesut olma bilgisi (Arat); siyasi hâkimiyet kudreti (Arsal); mesut edebilecek ilim, padişahlara layık ilim (Barthold); hükümrانlık bilgisi, siyasi hâkimiyet bilgisi, devlet olma ya da devletli olma bilgisi (Kafesoğlu); mesut olmayı söyleyen bilim (Ülkütaşır); devlete erişme bilgisi (Karamanlıoğlu); devlet idaresini öğreten bir nasihat ve hikmet kitabı (Çağatay) (Eraslan, 1986: 439; Hassan, 2009b: 308).

Eserin nasıl adlandırıldığı önemli bir tartışma, ancak asıl daha önemlisi yönetim mekanizmasını nasıl kurulduğu ile ilgili olsa gerek. Buna göre Vezir Aytoldı (Aydoğdu) tahtı, iktidarı bir topa benzeterek ve her an elden kaçırılacak bir fırsat olarak kurgulamaktadır (KB, b.662, 664). Hem adaleti (kılıç) hem cezayı (acı ot) hem de adaletli olmanın karşılığını (şeker) döngüsel olarak kurmuştur Yusuf; tüm bileşenler birbirine bağlı olarak adaleti sağlamanın bir denge mekanizması içinde çalışır (KB, b.771, 772, 802, 803). Aydoğdu'nun ayın döngüselliklerinin ve değişkenliğinin taklidi olan bir karakteri temsil etmesi boşuna değildir. O modern anlamda sanki hükümeti, yani geçici olan yürütme gücünü temsil eder. Bu yönden de temsil ettiği iktidar kudreti bir top gibi kürenin her yana yuvarlanabileceği geometrik bir belirsizliği anlatır. Kuşkusuz bu güven verici bir durum olarak nitelendirilemez. Ama bir yandan da iktidarı güven ile inşa etmeye çalışmaktadır. Bu yüzden Aydoğdu'nun bir vezir olarak adil/adaletli olmayı hükümdara hep salık vermesi boşuna değildir. Oysa Gündoğdu, güneşin sistemin merkezinde bulunarak devletin değişmeyen varlığını bedenini (*corpus*) ve sürekliliğini temsil etmektedir. Doğru yasanın (*köni törü*) uygulanması, korunması hükümdarın bedensel, ölümlü varlığına, hayatta kalmasına bağlı değildir. Bu durum Foucault tarafından da "hükümdarın çifte kişiliği" olarak modern siyaset teorisinde kullanılmıştır. KB'de bunun izlerini görmek mümkündür. Gündoğdu aslında soyut anlamda hem devlet aklını hem de hükümdarın biyolojik/bedensel varlığını temsil eder. Hükümdarın bedeninin çürümesi, ölmesi devletin ne olursa olsun korunacak varlığını, sürekliliğini etkilemeyecektir. Devlet onun biyolojik varlığının üzerinde, aşkın bir varlıktır (Foucault, 2000a, 2000b; Saygılı, 2010; 2013). Gündoğdu, hükümdar olarak hem kendisini, kişiliğini, zaaflarını, hastalıklarını, duygularını, bir insan olmasının gerektirdiği her şeyi hem de bunlarla hiç ilgisi olmaksızın bizim bugün modern anlamda kullandığımız "devlet aklı"nı aşan soyutlamayı temsil eder. Kut güvenilmez bir top gibi her yere yuvarlanabilen dinamik bir tanım olarak karşımıza çıkar bu yüzden; oysa *köni törü* (doğru yasa) devletin kurumsal varlığı, aklı veya onun bedenidir. O farklı dönemlerde hüküm sürmüş farklı hükümdarların bedeninde yaşar durur ve bu yüzden de statiktir.²¹ Töre hepsinin üzerinde hem adaleti, hem izlenen yolu hem de doğruluğu kapsar. Devletin başı olan hükümdar (kağan) Tanrıdan aldığı güçle (feyz) ile dünyanın hakimi ve aynı zamanda onun ruhudur; devletin soyut varlığı anlamında da her şeyin üzerindedir (Bağdatlı, 2008: 51-53).

²¹ Statik ve dinamik tanımlar için bkz. (Bağdatlı, 2008).

Siyasetname türündeki birçok eser, insan doğası, siyaset algısı ve toplumda kadın ve erkeğin konumları açısından önemli vurgulara sahiptir. Bu eserlerin ortak yönlerinden biri kuvvetli derecede eril, cinsiyetçi bir dile sahip olmalarıdır. Başta adil ve/veya ideal yönetici imgesini inşa etmek üzere karşımıza çıkan bu türdeki eserler, insan doğasının kötü, bencil vb. karakteri varsayımından hareketle onun düzeltilmesine veya kötülüğünün denetlenmesine yönelik sayısız öğütler, öneriler içermektedir. Benzer bir biçimde bu eserlerin büyük bir çoğunluğu kadının, kötülüğü çağırان bir niteliği olduğunu iddia etmişlerdir. Yönetimle ilgili bozuklukların baştan çıkarılmış yöneticilerden kaynaklandığını, kadının toplumdaki yerinin özel alanla sınırlı olduğu ifade edilmektedir (Türk, 2012; Dilaçar, 2003; KB'den bir örnek için bkz. b.979). Aşağıdaki tabloda Karahanlı dönemindeki idari teşkilatta yer alan devlet görevlilerinin ve çeşitli toplum kesimlerinin adlarının geçtiği beyitler özet olarak yer almaktadır. KB içinde yer alan 6645 beyit içinde aşağıdaki tabloda yer alan unsurların anılma sıklığı elbette özet olarak sunulamaz, ancak kavramlara, kurumlara, mesleklere ve topluma ilişkin olarak eserde ne kadar önem verildiğini görmemiz açısından bize fikir verebilir.

Tablo-3-KUTADGU BİLİĞ:

Konu, Kavram, Kurum, Toplumsal Kesim, Meslek Sıklığı (Özet)

Konu	Devlet	Kağan/Hükümdar/Bey	Vezir	Elçi	
KB'deki Beyit Numarası	40, 42, 51, 819, 865, 888-89, 894, 906, 1393, 1432-33-35-58, 1712, 2030, 4996, 5086, 5170, 5176, 5203, 5302, 5910-11-12-13-14, 6098, 5360	355, 250, 303, 603, 817-18-24-25-27-28-35, 1406, 325, 415, 2137, 1934, 5947, 1932, 1950, 217, 445, 2758, 223, 2713, 405-6-7-8, 2127-28, 2043, 1961, 2085, 1949, 2013, 2038, 2812, 546, 1663, 1965, 2043, 439, 446-8, 726, 556-7, 1319, 1988, 1412, 2073, 2965, 326, 2070, 1415, 3034, 1402, 407, 1964, 2000, 2004, 2072-82-90-53-39, 5075, 2982, 3923, 5353, 5545, 1451-58, 2132-33-34-35, 3005-6-7, 3039, 2711-14, 2418-19, 5469, 1755-59-60, 1933-49-50-51-63, 2014, 2060-61, 2106, 2171, 3401-02	2181-83-85-86-87-88-89-90-97-99, 2108, 2210-18-19-20-29-34-36-37-39-61-62-64	2597-98, 2607-21-36-41-48-49-62	
Konu	Kumandan	Ulu Hacıb	Kapıcıbaşı	Kâtip	
KB'deki Beyit Numarası	2270-71-74-78-81-82-90, 2301, 2341, 2416, 2332, 2339, 2310-11-24-98, 2402-03-17-18-19-22-26	2436-74-81-85-87-88	2531-36-84-89	2676, 2729,2731	
Konu	Hazinedar	Aşçıbaşı	İçkicibaşı	Hizmetkârlar	
KB'deki Beyit Numarası	2750-64-73-99	2829-43-56-69	2890-91, 2917	2959-61-63-65	
Konu	Âlimler	Halk			
KB'deki Beyit Numarası	265, 4341-42-43-44-45-48-52-53-54, 3076, 2335-2946, 2957-3049	<i>Ali Evladı</i>	4337-40	<i>Çiftçiler</i>	4400-18
		<i>Otacılar</i>	4355-60	<i>Satıcılar</i>	4419-38
		<i>Efsuncular</i>	4361-65	<i>Havyan Yetiştiricileri</i>	4439-55
		<i>Düş Yorumcular</i>	4366-75	<i>Zanaatkârlar</i>	4456-68
		<i>Müneccimler</i>	4376-91	<i>Çıgaylar</i>	4469-74
		<i>Şairler</i>	4392-99		

Kaynak: KB; Kandır, 2002; Divitçioğlu, 2004; Genç, 2002 ve Bağdatlı, 2008'den yararlanarak yapılmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada yönetim düşününün olanaklarını, sınırlarını, araçlarını bulmaya gayret ettik. Binlerce beyitten oluşan KB hacmindeki bir eserin tarihsel boyutta hem yönetim hem de siyaset açısından incelenmesi, bu çalışma kapsamında çok kısıtlı ölçekte kalmaktadır. Bu çalışma, kaçınılmaz olarak bazı önemli hususların kalın çizgiler halinde belirginleştirilmesiyle sınırlı kalınmış olsa da, en azından sadece yönetim ve siyasetin modern dönem öncesi yüzyılları kapsayan koşullarıyla değil, aynı zamanda zihniyetiyle de ilginç benzerlikler taşıyabileceğini, modernitenin yönetim açısından her zaman “kopma” noktası anlamına gelmeyebileceğini, tarihin bu anlamda bazı “süreklilikler” içerdiğini bize göstermektedir. Elbette tarihin sorunsal alanına giren kopuş ve süreklilik tartışmasının boyutları başka incelemelerin konusu olmalıdır. Bu çalışmamız ise bir dönemi, o dönemin koşullarını, o dönemde yazılmış bir eser vesilesiyle, eseri yazan kişinin zihniyet dünyasında, günümüzün yönetim bilimi, yönetim düşünüyü kavram repertuarında canlandırma çabasıdır.

KB ve benzeri tüm eserlerde yönetim düşününün ağırlık noktalarından hareketle “toplumsal tarihçilik” egzersizi, iktisadi ve toplumsal gerçeklik boyutları göz ardı edilmeksizin yapılmalıdır. Bu, hem kültürel, dinsel, geleneksel yönleriyle hem de maddi dünyanın (ekonomi) zorunluluklarıyla kurulan ilişkinin boyutlarının kavranmasıyla yönetim düşününün araştırma olanakları genişletilebilir. Burada ulaştığımız yöntemsel sonuçlardan biri budur: Tarihsel kesitin bir tür modellenmesi, bu modelin araçlarının tanımlanması ve çalışıp çalışmadığının denetlenmesi. Tüm bunlar KB’nin tarihsel anında yaşanan gerçekliğin toplumsal ve iktisadi fotoğrafını günümüze aktararak o dönemin yönetsel şemasını, yönetim zihniyeti haritasını ana hatlarıyla da olsa yapmayı amaçladı. Hem o dönemin yöneticisi (hükümdarı, kurumları, kavramları, idari mekanizması) hem de bu yönetsel mimarının arkasındaki dünyanın sorunlarıyla “nasıl yönettiği”ne yanıt arama çabasıdır. Öyle görünüyor ki Türk tarihinin belki en eksik kalan yanı budur. Tarih, kahramanlıklar, destanlar ve efsanelerle kuşanmış ideografik tarih malzemesinin kutsanmasından başka bir şey olmamış, bu adeta tarihçilik ve tarih malzemesini kullananlar açısından bir kısır döngü yaratmıştır (Avaner, 2007). Yönetim düşünüyü çalışmaları başta bu kısır döngüyü kırmayı amaçlamalıdır. Mevcut tarihsel malzeme doğru kullanıldığında, nesnel zeminde yönetsel gerçekliğin boyutları, iktidar dinamiğinin özü, toplumsal ve iktisadi koşulların yönetme ve iktidar olma mantığına etkisi daha iyi kavranabilir.

KB örneğinde göstermeye çalıştığımız gibi, modern yönetim kategori ve kavramlarını da kullanarak yaptığımız kazının, geçmiş toplumlardan, devlet bilgisinden en başta epistemolojik olarak ortaya çıkan kopma noktalarının, devlet antropolojisi açısından yarattığı sürekliliklerin ne anlama geldiği sorgulanmaya açık duruyor. Geçmiş toplumların yönetme pratiklerinin, modern toplumun yarattığı kurumların benzeri olması elbette beklenmemelidir. Bu yüzden tarihselliği göz ardı etmek bizi büyük bir yöntem hatasına düşürebilir. Ancak bu hataya düşmeden, insan toplumlarının farklı dönemlerindeki yönetme, hükmetme pratiklerini, tarihsel ve toplumsal koşullarına uygun olarak yeniden canlandırma olanağı, bize farklı dönemlerin doğu ve batı dünyasında yazılmış yönetim düşünüyü klasiklerini araştırma fırsatı sunmaktadır. Şimdiden yönetim düşünüyü alanının kavram dünyası, binlerce eserin, dönemin ve o eseri yazan kişinin tanıklığında hem ortak hem de farklı yönleriyle zengin doğal kaynak rezervi gibi araştırılmayı beklemektedir. Genel olarak sosyal bilimcilerin, daha özelde ise yönetim ve siyaset bilimcilerin sorumluluğu, antropologlar, arkeologların çeşitli buluntularla alanda ter dökmelerinden farklı değildir. Antropologların, arkeologların malzeme, bulgu zenginliği, sosyal bilimciler için kavram repertuarındaki canlılıkla benzer nitelikler taşımaktadır. Arkeologların kazı alanındaki eserleri insanlığa sunma görevinde olduğu gibi, yönetim düşünüyü çalışmaları da yazılı eserleri daha canlı bir repertuarla derleme ve sunma sorumluluğunu üzerlerinde taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Akal, Cemal Bali (1990) *Sivil Toplumun Tanrısı*, Afa Yayınları, İstanbul.
- Akşin, Sina (Ed.) (2009) *Türkiye Tarihi-1: Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Arat, Reşit Rahmeti (1977) “Kutadgu Bilig”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.1038-1047.
- Arat, Reşit Rahmeti (2008) “Giriş”, Yusuf Has Hacı, *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşid Rahmeti Arat) Kabalcı Yayınevi, İstanbul, s.13-50.
- Arı, Bülent ve Aslantaş, Selim (Ed.) (2007) *Adalet Kitabı*, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Arsal, Sadri Maksudi (1947) *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Arslan, Mahmut (1987) *Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3414, İstanbul.
- Avaner, Tekin (2007) “ Bilim Olmak, Bilim Kalmak ya da Edebi Metne Dönüşmek: Dünya’da ve Türkiye’de Tarihte Yöntem Üzerine Prof. Dr. Özer Ergenç’le Söyleşi”, *Memleket, Siyaset, Yönetim*, Cilt: 1, Sayı: 4, s. 59-95.
- Bağdatlı, Özlem (2007) *Kutadgu Bilig’de Devlet ve Adalet*, Yayımlanmamış Yüksek-Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bağdatlı, Özlem (2008) “Kutadgu Bilig’de Devlet ve Devletin Amacı”, *Kutadgubilig-Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, s.43-64.
- Barthold, Vassiliy Vladimirovich (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Çev. Hakkı Dursun Yıldız) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Barthold, Vassiliy Vladimirovich (2006) *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (Çev. Kazım Yaşar Koprman ve İsmail Aka), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Berktaş, Halil (2009) “İktisat Tarihi”, (Ed.) Akşin, Sina, *Türkiye Tarihi-1: Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, Cem Yayınevi, İstanbul, s.23-136.
- Black, Antony (2010) *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi*, (Çev. Sevdâ Çalışkan ve Hamit Çalışkan), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Dilaçar, Agop (2003) *Kutadgu Bilig İncelemesi*, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Divitçioğlu, Sencer (2000) *Oğuz’dan Selçuklu’ya*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Divitçioğlu, Sencer (2004) *Ortaçağ Türk Toplumları Hakkında*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Doğan, Nejat (2002a) “Kutadgu Bilig’in Devlet Felsefesi-I”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12, s.127-158.
- Doğan, Nejat (2002b) “Kutadgu Bilig’in Devlet Felsefesi-II”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:13, s.77-94.
- Ekiz, Cengiz (2010) “Siyasetname’de Yönetim Sorunsalı”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 43, Sayı: 4, s.1-31.
- Eraslan, Kemal (1986) “Yusuf Has Hacı”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.438-440.
- Fişek, Kurthan (2005) *Yönetim*, 2. baskı, Paragraf&YAYED Yayını, Ankara.
- Foucault, Michel (2000a) *Entelektüelin Siyasal İşlevi*, (Çev. Işık Ergüden) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, Michel (2000b) *Özne ve İktidar*, (Çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, Michel (2013) *Toplumu Savunmak Gerek*, 6. baskı (Çev. Şehsuvar Aktaş) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Genç, Reşat (2002), *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Güler, Birgül Ayman (2009) *Türkiye’nin Yönetimi: Yapı, İmge* Kitabevi, Ankara.
- Gürkan, Ceyhan (2007) “Kameralizm: Modern Yönetim ve Maliye Düşüncesinin Doğuşu ve Gelişimi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 110, s. 216-246.

- Hassan, Ümit (2000), *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Hassan, Ümit (2009a) “Siyasal Tarih: Açıklamalı Bir Kronoloji”, Akşin, Sina (Ed.), *Türkiye Tarihi-1: Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, Cem Yayınevi, İstanbul, s.138-281.
- Hassan, Ümit (2009b) “Düşünce ve Bilim Tarihi”, Akşin, Sina (Ed.), *Türkiye Tarihi-1: Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, Cem Yayınevi, İstanbul, s.283-362.
- İnalcık, Halil (2000) *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayınları, Ankara.
- İnalcık, Halil (2007) “Kutadgu Bilig’de Türk İdare Geleneği ve Adalet”, Arı, Bülent ve Aslantaş, Selim (Ed.), *Adalet Kitabı*, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara, s.25-39.
- Kandır, Mehmet (2002) “Kutadgu Bilig’e Göre Türklerde Devlet Yönetimi”, *Yeni Türkiye*, Sayı:45, s.7-18.
- Köprülü, Fuad (2004), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Basım Yayım, Ankara.
- Köprülü, Fuad (2009), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Basım Yayım, Ankara.
- Mann, Michael (2012) *İktidarın Tarihi: Başlangıcından MS 1760’a kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*, (Çev. Soner Torlak; Esin Saraçoğlu; Emre Kolay; Olcay Sevimli), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Necef, Ekber N. (2005), *Karahanlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul.
- Neocleous, Mark (2003) *Imagining State*, Open University Press, Berkshire.
- Neocleous, Mark (2006) *Toplumsal Düzenin İnşası: Polis Erkinin Eleştirel Teorisi*, (Çev. Ahmet Berkmen) Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Pritsak, Omelyan (1977) “Karahanlılar”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.251-273.
- Roux, Jean-Paul (2001), *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, (Çev. Lale Aslan) Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Sancar, Mithat (2000) “Devlet Akli” *Kıskacında Hukuk Devleti*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Saygılı, Abdurrahman (2010) “Modern Devletin Çıplak Sureti”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 59, Say: 1, s.61-97.
- Saygılı, Abdurrahman (2013) *Kutsal Canavar Devlet*, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- Timuroğlu, Vecihi (2006) “Mitolojide Devlet Bilgisi”, *Memleket, Siyaset, Yönetim*, Cilt:1, Sayı: 1, s.1-39.
- Türk, Bahadır (2012) *Kral ve Çoban: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Uçar, Aslı Yılmaz (2012) “Osmanlı Siyaset-Yönetim Düşün Geleneği: Daire-i Adalet’in Yönetimi”, *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt: 7, Sayı: 17, s.1-33.
- Ülken, Hilmi Ziya (2007) *Türk Tefekkürü Tarihi*, 3. baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ülkütaşır, M. Şakir (1970) “Yusuf Has Hacıp ve Kutadgu Bilig Üzerine Küçük Bir Araştırma”, *Türk Kültürü*, Kutadgu Bilig Sayısı, Sayı: 98, s.91-94.
- Yusuf Has Hacıp (2008) *Kutadgu Bilig*, (Çev. Reşid Rahmeti Arat) Kabalcı Yayınevi, İstanbul.